

ENCIKLOPEDIJA ŽIVIH

Mitja Čander

Anatomija zadnjega kroga

Kdor ni bil posut s smetmi, ne ve, kako plesnivo smrdijo.¹

I.

Nemara pa je to, kar imenujemo dejstvo, koprena, stkana iz besed ...
(Peter Esterhazy)

Vitomil Zupan sodi nedvomno med tiste na Slovenskem dokaj redke pisatelje, katerih delom je mogoče brez vsakršnega omahovanja nalepiti znano oznako *kri in meso*² – gre torej za literaturo, izza katere je jasno čutiti utripanje žil nekega zelo konkretnega življenja. Že suha biografska dejstva kažejo na razgibano življenjsko izkušnjo, iz katere je na podlagi

¹ *Komedija človeškega tkiva*, 1. knjiga, str. 8.

² Oznako je uporabljal predvsem Marjan Rožanc, Vitomil Zupan pa jo je navedel na nekem mestu v *Levitano*: "Razbiti moram lastno legendo, raztrgati domišljjske prikazni, presekatl vsako zgodovinsko gibanje in stvari postaviti tja, kjer jim je mesto. *V meso in kri.*" (Podčrtal M. Č.)

Zupanove prepričanosti o moči t. i. *izpovedne literature* – ta v nasprotju s t. i. *opisno literaturo* stoji sredi cankarjevske arene življenja¹ – zrasel največji avtobiografski romaneskni opus, ki ga je kdaj kak slovenski pripovednik – razen Lojzeta Kovačiča – napisal o sebi (J. Kos)². V pričujočem zapisu bomo razpravljali predvsem o *Komediji človeškega tkiva* (1980), čeprav se zaradi precej enotne naravnosti celotne Zupanove literature ne bomo mogli izogniti nekaterim načelnim premislekom o bistvenih duhovnih koordinatah vsega pripovednikovega ubesedenega sveta kot takega. Skušali bomo dokazati, da je Zupanu šele literarno ustvarjanje osmišljalo sicer intenzivno bivanjsko izkušnjo.

Že uvodno premišljevanje o tesni povezanosti Zupanove življenjske usode in njegovega pisateljskega snovanja nas sili k natančnejši opredelitvi razlike med avtobiografijo in avtobiografskim v zvezi s fiziognomijo njegove literature. Ne glede na mogoča filozofska spraševanja o tem, kaj je resnica in kaj izmišljaja, gre namreč – pragmatično gledano – za dve različni kategoriji. Tako nam lahko za relativno zadovoljivo označitev avtobiografije rabi tale definicija:

V avtobiografiji avtor za nazaj pripoveduje svoje lastno življenje in je pri tem vezan na dejstva, ki jih sicer z izborom, poudarki in interpretacijo lahko postavi v določeno osvetlavo, ki pa so kot taka že vnaprej dana. (Klaus-Detlef Müller)

Očitno je avtobiografija sama po sebi (nefikcijska, prozna) žanrska invarianta, avtobiografskost kot taka pa se lahko uveljavlja v sklopu različnih žanrov³. In kam se uvršča *Komedija človeškega tkiva*; gre za avtobiografijo v ustaljenem pomenu besede ali morda za (pogojno re-

¹ Branko Hofman: *Razgovori s slovenskimi pisatelji* (intervju z Vitomilom Zupanom), CZ, Ljubljana 1978, str. 523.

² Janko Kos: *Zločin in kazen Vitomila Zupana*, zbornik *Interpretacije* (Vitomil Zupan), ur. Aleš Berger, Nova revija, Ljubljana 1993, str. 7.

³ Obširneje o tej problematiki gl. spis Alenke Koron *Prispevki za žanrsko skico Kovačičevega pisateljskega opusa*, Literatura 1991, št. 13.

čeno) avtobiografski roman?

Sama primerjava avtorjevega življenja in zgodbe prvoosebnega pripovedovalca nam pokaže, da se precej ujemata (politična dejavnost, vojna, zapor, potovanja itd.), čeprav ostaja seveda marsikaj (bistvenega) zunaj možnosti empiričnega preverjanja. Stvar pa že postaja jasnejša, ko se zavemo nekaterih avtorjevih postopkov, ki kažejo kljub siceršnji pripovedovalčevi "odkritosti" na "literarnost" besedila. Tako lahko beremo na več mestih v pripovedi pripovedovalčeve refleksije lastnega pisanja; pripovedovalec opazuje in komentira svoje početje in ga (kot bomo videli pozneje) umešča v literaturo. Takšni "izskoki" delujejo kot nekakšen "potujitveni učinek" in nas ozaveščajo, da gre za literarno imaginacijo. Odločilni signal, ki nas prepriča, da je *Komedija človeškega tkiva* roman, torej umetniška stvaritev, pa pride šele na koncu v obliki t. i. "*pripisa (druge roke)*"¹; ta na kratko opiše pripovedovalčevo smrt in okoliščine, v katerih je bilo besedilo, ki smo ga pravkar prebrali, najdeno. Seveda vemo, da se pa takšna navedba ne sklada z avtorjevo biografijo; očitno je moral pisec prav iz izrazito literarnih vzrokov vključiti v svoje besedilo opis smrti, ki ima posebno semantično in nikakor ne zgolj tehnopoetsko vlogo v ustroju celotnega romana, s tem pa na poseben način osvetljuje celotno besedilo. Avtobiograf pač ne more nikdar popisati svoje lastne smrti.

Da bi še natančneje razumeli vlogo avtobiografskega v strukturi Zupanovega romana, si oglejmo še pisateljevi deklarativni izjavi:

*Preteklo je enako laboratorijskemu materialu, ki ga potrebujem za svoje delo.*²

*Umetnost je izražanje doživetja realnega sveta.*³

¹ *Komedija človeškega tkiva*, 2. knjiga, str. 412.

² Citirano delo pod op. 3, str. 515.

³ France Pibernik: *Med tradicijo in modernizmom* (intervju z Vitomilom Zupanom), Slovenska matica, Ljubljana 1978, str. 41.

Obe ugotovitvi izhajata iz prepričanja o nujni navezavi med realnim življenjem in umetnostjo, a hkrati že implicirata Aristotelovo pojmovanje literature, ki je zanj resničnejša od zgodovine. Čeprav mu rabijo za referenčni okvir, se Zupan na več mestih v romanu jasno zaveda nepopolnosti podatkov – empiričnih dejstev na poti do opisa resničnosti.¹ Tako več kot jasno zapiše: *Popis dogodkov me ne zanima. Podatki ubijajo tisto, kar je v njih,*² nekje drugje pa svoje stališče še natančneje določi: *Vse to pisanje je na neki način globoko resnično, kot dokumentarnost pa je navidezno; ne morem prodreti neke mreže; verjamem celo, da to ne bi bilo dobro.*³ Prav tako eksplicitna pa je tudi tale izjava:

*Iz meteža nekdanje resničnosti, ki je zdrobljena in spremenjena, kakor bi šla skozi mlinček za meso – sestavljam novo resničnost v zavestno razporejeni vrsti besed.*⁴

Iz zapisanega je razvidno, da citirane izjave ne rabijo zgolj za razprševanje dvomov o literarnosti z avtobiografskimi elementi prežetega teksta, temveč nas usmerjajo k razmišljanju o globalnem položaju literature glede realnega življenja in njegove resničnosti. Zupan se očitno zaveda, da nas vse tisto, kar lahko kakorkoli zaznamo, še najmanj nujno ne pripelje do prave resnice, ki ostaja (morda za vselej) nespoznavna. In prav literatura se zdi tista človekova dejavnost, ki s svojo nepopustljivo iskateljsko, samosprašujočo držo stopa na sled resnične podobe človeka in njegovega sveta. To pa seveda lahko počne le na specifično svoj, torej na umetniški način, ki sintetizira realno in domišljjsko (če pač ločujemo

¹ Gl. *Komedija človeškega tkiva*, 1. knjiga, str. 36, 242, 2. knjiga, str. 116, ob tem pa tudi 1. knjiga, str. 55, 57, 59, 173, 188, 210 in 240, kjer pripovedovalec zavestno – s predhodno oznako *Podatki* – dejstva ter tako posredno komentira njihovo vlogo znotraj literature.

² Prav tam, 1. knjiga, str. 155.

³ Prav tam, 1. knjiga, str. 179.

⁴ Prav tam, 2. knjiga, str. 176.

tedve kategoriji) v neko drugačno spojino, v *novo resničnost*, ki se dotika bistvenih vprašanj.

II.

Zupanova literatura izžareva, sledeč avtorjevemu razgibanemu življenju, neverjetno vitalnost in dinamičnost, in to ne zgolj na vsebinski ravni vsakovrstnih pustolovščin, temveč prav tako intenzivno tudi na ravni forme – v jeziku, ki je strasten in poln prekipevajoče energije. Podstat takšne usmerjenosti pa je v mreži najrazličnejših odnosov jasno profilirana individualna življenjska drža, samohodstvo v najtršem pomenu besede.

Težnja po izrekanju individualne resnice o svetu se v romanu kaže že s prvoosebno pripovedjo; te ne gre razumeti kot zgolj tehno poetski pojav, temveč je odsev položaja sodobnega človeka, ki sredi razkosanega sveta ne zmore več objektivno govoriti o celovitosti Univerzuma, marveč lahko bralcu posreduje le še svojo subjektivno in kot tako nujno fragmentarno izkušnjo ter tako morda šele prek (p)osebne govori o splošnem, saj: *V črnih globinah vesolja sem edini, ki sem – jaz; a v meni se odseva vse, in jaz odsevam – če je to važno ali ne – v vsem.*¹

Zupan se znajde v odčaranem svetu, v katerem so magični napoji velikih odrešilnih idej dokončno popustili. *Sporočiti vam moram, da v upor titanov ne morem več verjeti.*² Mamljivo varstvo črede, ki v vseh časih in prostorih deluje po enakih načelih, ga sicer vabi pod plašč svoje zatohle varnosti, a cena – izguba resnične za(o)sebnosti – je vsekakor previsoka in nesprejemljiva. Nujnost ostati na svoji strani in ne podleči konformističnemu refleksu je posledica zavesti o lastni izkoreninjenosti. *Povsod doma, nikjer doma, gorje, kdor nima doma ... Ne v prejšnjih stoletjih ne v prihodnjih.*³ Tako si mora človek brez preteklosti,⁴ čigar

¹ Prav tam, 1. knjiga, str. 334.

² Prav tam, 2. knjiga, str. 191.

³ Prav tam, 2. knjiga, str. 267.

globus je padel s tečajev, vse zgraditi sam, povsem na novo pregnesti okruške starih pogorišč, z njihovim pepelom si mora ped za pedjo stla-kovati nove, samosvoje poti, na katerih bo morda v svojem neizprosнем iskateljstvu le ugledal odsvit resnice o sebi in svetu, ki ga obdaja.

Vendarle pa se je bil na videz nikomur in ničemur zavezani Zupan prisiljen soočiti s temeljno eksistencialno preskušnjo v obliki druge svetovne vojne in fašističnega škornja, ki je kruto teptal slovensko zemljo in pretil z nacionalnim genocidom. Izpričani individualist se je moral kljub vsemu podrediti neki kolektiviteti – narodnemu organizmu v boju za goli obstanek – torej neki "nujnosti" zunaj njega samega. Toda stvari tudi v tem primeru, če jih pogledamo z nekoliko natančnejšim povečevalnim steklom, niso toliko protislovne, kot se zdijo na prvi pogled. Zupanova odločitev stopiti v vrste narodnega odpora je bila vsekakor posledica njegove *individualne* zavesti, da je prek narodove ogroženosti v nevarnosti tudi in predvsem jezik, ki je pisateljeva, morda pa tudi človekova nasploh temeljna domovina. Tako se je z borbo za nacionalno ohranitev uresničeval tudi kot individuuum v času zgodovinske nujnosti. Nekaj povsem drugega pa je bila zanj revolucionarna pravljica, ki se je prikrito izvila izpod plašča narodnoosvobodilne vojne in tako izkoristila za svoj lastni uspeh več kot ugoden trenutek zgodovinskega prehoda. Takšnim sanjam o "*najboljši deželi na svetu*"¹ pa pisatelj ni mogel več najti prostora v kozmosu svoje življenjske vizije: logika nove Velike zgodbe mu je bila povsem tuja in do nje je lahko imel le neprizanesljivo kritičen odnos – in ni trajalo dolgo, ko je na svojih lastnih plečih občutil uničujoče kolesje totalitarnega režima, ki je z dodelanim represivnim mehanizmom skušal deželo očistiti tovrstnih samoniklih glav. Njegova usoda in usode še mnogih drugih svobodnih duhov pa se mu zdijo kot stara Jezusova zgodba z le nekoliko spremenjeno ikonografijo.² Nič čudnega, če leta po vojni resignirano zapiše: *Pišemo leto 1976. Ko nihče*

⁴ Prav tam, 1. knjiga, str. 277.

¹ Gl. prav tam, 2. knjiga, str. 275.

² Gl. prav tam, 2. knjiga, str. 277.

*ni tvoj – in ti ne pripadaš nikomur.*¹

In kje je posameznik torej še lahko resnično svoboden? Zupanu se zdi vsaka družba ne glede na njeno konkretno družbeno ureditev nič drugega kot zapor. Zakaj? Preprosto zato, ker konvencija civilizacije ne omogoča razmaha pristnosti oziroma možnosti živeti kot JAZ.

*Ta nesrečna omika, ki je z ognjem in mečem pregnala resničnost in naravnost v ilegalo, ta deklamatorska spaka, to paradno kljuse, ki pa je dovolj številno in oblastno, da lahko brcne vsakega iskalca resničnosti in neizumetničenosti, mu vzame kruh, ga umaže z obrekovanjem, in naposled uniči. Upogni se ali se zlomi! Tretjega ni.*²

Očitno je torej zunanja (družbena) svoboda definitivno nemogoča, njena realizacija pa se mora tako pomakniti navznoter: *Stopnja svobodnosti nastaja z osvoboditvijo v samem sebi, v boju zoper lastni strah in lastno grabežljivost.*³

III.

In v kateri čudežni deželi se skrivajo zlati ključi, ki odpirajo notranja vrata človekove svobode?

Jasno je, da se je človekova umeščenost v svet z njegovim prestopom iz arhaičnega v civilizirani način življenja bistveno prevrednotila. Sodobne oblike družbenosti so s konvencionalno mišljenjsko taktiko obložile prvinskega človeka z debelo oblogo prisilnih jopičev. Stopiti skozi predor svobode pomeni torej odvreči težke plasti fasade in zaživeti kot resnični (avtentični) jaz.

Pustimo namen in smisel našega osebne in skupnega življenja.

¹ Prav tam, 2. knjiga, str. 223.

² Prav tam, 1. knjiga, str. 105.

³ Prav tam, 2. knjiga, str. 268.

Pozabimo na velike ideje o ciljih. A preživel bi rad, preživeti tako rekoč – moram. Kako? Šolske teorije so se že davno razkrojile v meni in me ne blodijo več. V družbi, ki so jo ustvarili norci, lahko igram klovna. To sem se že naučil. V čredi sem se izmaknil večini psihoz. Vendar pa se ne morem temu prekletemu dejstvu, da živim zdaj in tukaj, nekje v spodnji tretjini norcev družbene piramide; da igram in lažem bolj slabo, o mati, o domovina, o Bog. Kako preživeti kot jaz? Kot jaz lahko živi samo norec ali človek z veliko denarja. Ne oblast, ne slava, ne moč ne prinašajo svobode, se pravi možnosti ŽIVETI KOT JAZ. Ne kot vsakdo, nekdo, sploh kdo, kot on; to je naporno. Živeti kot jaz – pa je izzivalno.¹

Seveda pa je ugotovljeno zgolj nastavek za verigo vprašanj. Prvo in morda temeljno je, kdo sploh ta JAZ je, kakšno je njegovo konkretno definicijsko območje. Torej je pri Zupanu iskanje svobode neločljivo povezano s procesom samospoznavanja, prodiranja v najbolj oddaljene predele svoje lastne notranjosti, razgibana pot trdovratnega iskanja in samospraševanja.

Kako se spoznati? Kako zaživeti resnično, puhlic odrešeno življenje? *Sebe ne morem gledati, sebe nemara lahko samo občutim.*² In tako se Zupanu z njegovo življenjsko izkušnjo razkriva seksualnost (tudi osrednje motivno-tematsko torišče njegovega pisanja) s svojo odprtostjo kot oaza prvinskosti, avtentične biti, stanje popolne človeške razgaljenosti, ki omogoča prek svoje ranljive krhkosti v radikalnem sproščanju energij spoznavanje plasti – možnosti lastne eksistence neulovljivega JAZA.

Nekaj se dogaja v telesnem tkivu. Bog ve, kaj je tisto, kar imenujemo želja, poželenje, sla? Nekaj hočemo doseči, vzeti v dlani, približati se moramo, stisniti moramo v rokah. Stopnjuje se, cilj imamo, žene nas k njemu, motno slutimo, kaj bi radi storili; imeli bi radi, storili bi radi, prežema nas silovita privlačnost cilja; zavest se utaplja v snovnih

¹ Prav tam, 2. knjiga, str. 76.

² Prav tam, 1. knjiga, str. 31.

predstavah, v vonjih, dotikih, glasovih. Bližamo se izvršitvi, zadetku v cilj – in hkrati sami postajamo cilj lastnega cilja. Vrtinec nejasnih podob. Dva bližajoča se vrtinca. Tkivo se stakne, sluznice se napajajo, celice nabrekajo, utrip se povečuje, telo počne nekaj samo od sebe.

Spolnost, razmnoževalni obred. Kakor pri hroščih, pri pticah, pri sesalcih. Zadostitev nezadoščenosti. Nujnost stika. Izpolnitev želje. Morda celo oploditev. Začetek novega bitja.

Drgnjenje sluznic, velik napon in napor, sopihanje, grabljenje, stiskanje, omotičnost; edina dejavnost, pri kateri delujejo vsa čutila, ves telesni ustroj, celotno živčevje, vse žleze v enotnem doživljanju sopolastitve.¹

A spolnost kot oblika hipne psihofizične enosti se na drugi strani paradoksalno kaže tudi kot sicer nadvsakdanja dejavnost, a vendarle gola tovarna užitka, ki dobiva pri Zupanu obliko pravega boja med dvema osebnostma, prek katerega se poleg prej opisanega uveljavlja volja do moči. In na koncu koncev ostaja okus po minljivi motoriki, v katere transu se ljudje resnično ne spoznajo nič kaj bolj kot na poteh vsakdanjosti:

Drug od drugega bova izvedela kaj malo. Preveč sva oblečena v tekstil po zadnji modi. In tudi ko se bova tja proti jutru, ali kdaj, slekla, bova še zmeraj oblečena v sedem tančic. Ni nama dano, da bi se dotaknila globlje in bliže, kakor do kože in do notranjih sluznic. To pa je premalo, da bi šla skupaj skozi pekel in prispela v nebesa. Kje pa! Valjala se bova, otipavala se bova, združevala se bova, čakala bova, vzdihovala – in kaj potem?²

Iz takšnega dvoma sledi spoznanje, da tudi v magnetizmu spolnosti ni mogoče vzpostaviti resničnega (prvinskega) stika z Drugim:

¹ Prav tam, 2. knjiga, str. 332.

² Prav tam, 2. knjiga, str. 376.

*Ženske, s katero bi imel prvinski stik, ne bom srečal; vse življenje bom iz različnih teles in duš sestavljal eno; in ko bo sestavljena, ne bo človek, temveč zmaj, sestavljen iz delov različnih živali.*¹

Ob dvomu o možnosti resnične ljubezenske komunikacije pa lahko v romanu ob pazljivem branju najdemo tudi nekaj mest, na katerih se razkrijejo Zupanove sanje o neki drugačni, tj. tisti pravi ljubezni, ki bo prodrla pod površino in bo daleč od vseh ustaljenih obrazcev, ljubezen, ki bo magija brez pridržkov. Vizijo takšne ljubezni pa vidi Zupan tudi kot mogoče izhodišče splošnega prevrednotenja družbenih odnosov, tisto počelo, ki se iz posameznika prenaša na širšo skupnost:

*Vse bi moralo biti čisto drugače. Ljudje, odnosi, razmere. Prešine me tista minljiva jasnost, ki kar plane v človeka. Obstanem na cestnem križišču – in vem. Ljubezen bi morala biti tisto prevladujoče čustvo (ali kaj?), ki je sposobno uničiti jezo in sovraštvo, nečimrnost, pohlep, oblastnost; ne nauk, ne šola, ne tehnika, nekaj vseprežemajočega, družbeno pomembnega; notranji vzgib, ki je sposoben spremeniti človeka, človeške odnose, razmere.*²

Vendarle pa je takšna predstava po pisateljevem prepričanju le slepilo, sanje, ki v dejanskem stanju stvari nimajo nobene resnične podlage in so le drugi obraz boleče osamljenosti, ki je posledica nezmožnosti medčloveške komunikacije, saj si ostajajo ljudje drug drugemu nepoznani tujci: *Ni nam dano, da bi bili drug drugemu jasni.*³ To izvira iz temeljne nesposobnosti uzreti najprej bistvo samega sebe: *Ne vidiš samemu sebi na dno; kako bi pogledal v tujo duševnost?*⁴

¹ Prav tam, 1. knjiga, str. 210.

² Prav tam, 2. knjiga, str. 338.

³ Prav tam, 2. knjiga, str. 105.

⁴ Prav tam, 2. knjiga, str. 24.

Človek v Zupanovem svetu ostaja torej obsojen na kamniti oklep moreče samote; ali so res zamašene vse špranje, ki bi še omogočale preboj pogleda, pretok energij?

IV.

*Monika, ni čas za delanje načrtov. Prst usode preti, da bo razmazal vse naše risbe. V pesku. Če ne bo veter hitrejši. Jaz in ti bi lahko ustvarila neki skupen svet; a kdo ve, če se ga ne bi naveličala, ali če ti ne bi od tega sveta znorela, prešinilo me je zadnje upanje; spravil se bom pisat. Pogladi sem beli list papirja pred seboj.*¹

Na točki, ko se zdi resnična komunikacija s sočlovekom nemogoča, se kaže pisatelju prav njegovo umetniško delo kot morda poslednji relevantni poskus prediranja obroča lastne samote; v obliki besede skuša umetnik artikulirati najfinejše odtenke svojega bivanja in poslati svoj glas v svet, kjer naj ga prestreže neznan poslušalec/bralec ter morda zasluti vsebino sporočila:

*Zato pišejo pesniki tisočletja in tisočletja; ker nimajo človeka, kateremu bi lahko povedali vse o nastajajočih, gibajočih se in umirajočih rečeh, o umirajočih in nastajajočih v istem trenutku, v enem samem pogledu.*²

Pisateljjevanje torej ni nekakšen popoldanski konjiček, marveč je izdelek globoke eksistencialne nujnosti; tako je o pisateljskem postopku zapisanih tudi precej besed v romanu, sicer razdeljenem na dve plasti, v knjigi tudi grafično ločeni. Prva plast zajema večinoma tisti del romana, ki mu običajno pravimo zgodba, medtem ko pripovedovalec v vzporedno

¹ Prav tam, 2. knjiga, str. 51.

² Prav tam, 1. knjiga, str. 16.

tekoči pisavi vseskoz reflektira svoja dejanja, komentira širše družbeno-zgodovinske razmere, preskakuje čase in vpleta novejšje podatke v osrednjo zgodbo,¹ ob tem veliko premišlja o naravi literature, predvsem pa zapisuje sprotne pomisleke, dileme in impulze med pisanjem romana. Opisani romaneskni sferi seveda nista absolutno ločeni, saj zelo pogosto segata ena v drugo in se tako smiselno dopolnjujeta.

Literatura Zupanu ne pomeni zgolj projekt določenega zamejevanja skrajnega individualizma, ko ostaneš sam in strmiš v gol strop prazne sobe in se zazdi pisana beseda most do tistih, ki jih izvotljeni pogled ne doseže, temveč je tudi zavezujoč poskus združiti več avtorjevih jazov (modelov življenja in mišljenja) v neko koherentno enoto. Pripovedovalčev svet je namreč razdrobljen na odseke različnih dejavnosti in pripetljajev; tako govori na primer o svojem športnem, arestantskem, ženskoljubnem, vojaškem, kvartaškem, bolniškem ipd. jazu;² vsi pa so med sabo razločeni in jim šele prenos v literaturo podeljuje obliko dovolj trdne in trajne celote. Hkrati se izkaže, da je v iskanju resnice morda prav pisanje tisti najresničnejši človekov izraz, s katerim se lahko po Zupanovem mnenju individuuum najbolj celovito udejani in hkrati poišče stik z drugim svetom. Pisateljvanje se tako ustoliči kot edini pravi cilj umetnikovega življenja:

Ecce homo, glej, človek, a kakšen? Poln napuha in nečimrnosti, a v glavnem omejen in brez programa; puhel, kakor se reče; igram moč in jasnost, zato se lepijo name slabiči in zmedenci. Nikjer ne stojim zares, z ničimer nimam pravega veselja, z nikomer se ne pogovarjam o tistem, kar me najbolj zanima, ker mi tudi nihče ne bi verjel, da je na mojem dnu dvom, nemoč in popolna zmeda; da se tipam skozi meglo svojega zemskega bivanja, z eno samo (morebiti) ISKRENO ŽELJO, da bi svoje

¹ Takim preskokom se ne morem izogniti; ni mogoče pisati v enem času in izbrisati tisto, kar je prišlo v naslednjem (prav tam, 1. knjiga, str. 317).

² Gl. prav tam, 1. knjiga, str. 10.

tavanje spravi v primerni obliki na papir.¹

Pisateljjevanje je torej globoko vraščeno v Zupanov *modus vivendi* – med drugim pravi: *Opazil sem, da pišem tudi brez svinčnika, peresa ali pisalnega stroja.*² – in je tako kot izrazito individualno dejanje³ radikalna gesta zoper minevanje in razpadanje, boj proti smrti. *Morda pišem tudi zato, da ne bi umrl?*⁴

V.

Zupan piše v času, ko se jasno zaveda, da je *stari način pisanja literature (leposlovja) dokončno mrtev. Kdor hoče brati zgodbe, kupuje spretno napisane kriminalke.*⁵ Usoda in poklicanost umetnika je, da zapisuje tresljaje posameznikovega življenja sredi stoletja propadlih Velikih zgodb.

Ujeti ritem vedno enako tiktakajoče ure življenja, ki čisto počasi, a enakomerno nezadržno riše krivulje časa, vse do trenutka, ko se kazalca srečata na ničelni točki. Zupanov romaneskni junak ne doživi kakega posebnega notranjega razvoja, saj do onemoglosti ponavlja vselej isto dogajanjsko matrico. *Za nič ne gre. Samo življenje je treba preživeti, tako ali tako.*⁶ Znotraj takšne življenjske koncepcije je tudi smrt lahko le banalen dogodek, brez sleherne (metafizične) zveličavne razsežnosti: pripovedovalec (kot izvemo iz *pripisa /druge roke/*) umre v avtomobilski nesreči. Ostaja njegovo pisanje – *obraz sežganega*, kakor se glasi naslov

¹ Prav tam, 1. knjiga, str. 333.

² Prav tam, 1. knjiga, str. 244.

³ Gl. prav tam, 2. knjiga, str. 65.

⁴ Prav tam, 1. knjiga, str. 12.

⁵ Prav tam, 2. knjiga, str. 326

⁶ Prav tam, 1. knjiga, str. 247.

drugega dela Zupanovega romana. Življenje, izžgano od brezštevilnih strasti, usoda, ki pa je po neki skrivni logiki vendarle prestopila meje minljivosti in prešla v literaturo, v katere fiktivnem svetu bo morda le dobila svoj košček večnosti. *Telo imam polno strasti, na dnu duše pa veliko željo po odpovedi in ureditvi.*¹ Post festum!

Zupanova *Komedija človeškega tkiva* je svojevrsten tretji (poslednji?) člen neke trilogije. Dantejeva *Božanska komedija* se prelevi v Balzacovo *Človeško komedijo*, ta pa se pri Zupanu lokalizira v *skrivno razodetje človeškega tkiva*.² Postopni človekov spust v najnižje sfere v grozi absurda prepoznanega pekla se tako morda končuje na samih skrajnih mejah vitalizma, ki je le še korak stran od svoje zrcalne podobe.

Zupanov literarni svet je tako nedvomno dokajšnja posebnost v okviru slovenskega literarnega kozmosa. Njegov romaneskni junak je po eni strani še v območju slovenske tradicije, po drugi pa že sega v za slovensko literarno tipiko precej neznane predele. Kot ugotavlja Janko Kos, je za slovensko romanopisje značilen deziluzijski roman žrtve, to je posledica specifičnih slovenskih sociokulturnih razmer, nastalih v zgodovinskem razvoju ideje o slovenstvu v 19. in 20. stoletju.³ Zaradi do nedavnega neuresničene nacionalne državotvornosti sta slovenska literatura in roman kot njen reprezentativni predstavnik prevzemala nase ta manko; odsev takšnega stanja je bil razvoj prešernovsko-cankarjevskega hrepenenjskega subjekta, ki tlačén in zafrustriran hrepeni iz svoje nezadoščenosti in kot tak obvladuje slovensko književnost in v sklopu le-te tudi roman.⁴ Zupanov junak je še v položaju žrtve (na koncu koncev ga je v to silila izkušnja konkretne družbene represije), ki so ji

¹ Prav tam, 1. knjiga, str. 322.

² Prav tam, 2. knjiga, str. 165.

³ Gl. Janko Kos: *Teze o slovenskem romanu*, Literatura 1991, št. 13.

⁴ Kosovo tezo je v svojih esejih *Mati, Domovina, Bog?* (Literatura 1994, št. 34) in *Primer Handke* (Literatura 1994, št. 42) dodatno osvetlil in poglobil Tomo Virk.

odvzete vse mogoče iluzije, tako na družbeni kot tudi na zasebno-intimni življenjski ravni. A po drugi strani ta junak ni več tipično slovensko trpen; poln je strastnega vitalizma, ob tem pa v bolečini doživetega krvav, ranljiv in predvsem skrajno odkrit do samega sebe, saj se zaveda, da je prav trpna lepa duša tista najbolj zgrešena iluzija. Tako se v svoji biti razkriva kot paradoksalen: na eni strani je na samih skrajnih mejah deziluzije, na drugi strani pa nam s svojo vulkansko življenjsko silo v kleščah absurda prinaša posebno (etično) sporočilo o svojevrstni dragocenosti enkratnega posameznikovega življenja, ki je obsojeno na zdrsljivo nihanje nad zevajočim prepadom nič. Zupanova literatura torej že stopa ob še nekaterih novejših stvaritvah drugih avtorjev s svojo formalno in vsebinsko naravnostjo na pot osvobajanja slovenskih kulturnozgodovinskih frustracij in manjvrednostnih kompleksov. Začetek novega izročila krvi in mesa, ki pa naj ne ostane brez svojih nadaljevalcev!

BIBLIOGRAFIJA:

- Alenka Goljevšček: *Mitomanija v literaturi in ideologiji*, Nova Revija 1983, št. 17/18 in št. 19/20.
- Miran Hladnik: *Roman ali avtobiografija*, Delo 13. 10. 1980, št. 266.
- Branko Hofman: *Razgovori s slovenskimi pisatelji* (intervju z Vitomilom Zupanom), CZ, Ljubljana 1978.
- Alenka Koron: *Prispevki za žanrsko skico Kovačičevega pisateljskega opusa*, Literatura 1991, št. 13.
- Janko Kos: *Teze o slovenskem romanu*, Literatura 1991, št. 13.
- Janko Kos: *Zločin in kazen Vitomila Zupana*, Zbornik *Interpretacije (Vitomil Zupan)*, ur. Aleš Berger, Nova revija, Ljubljana 1993.
- Manca Košir: *Komedija Zupanovega tkiva* (intervju z Vitomilom Zupanom), Sodobnost 1981, št. 8-9.
- Manca Košir: *Ženska, pokaži, kdo sem!*, Zbornik *Interpretacije (Vitomil Zupan)*, ur. Aleš Berger, Nova revija, Ljubljana 1993.

Tone Pavček: *Zapisi o Vitomilu*, Zbornik *Interpretacije (Vitomil Zupan)*, ur. Aleš Berger, Nova revija, Ljubljana 1993.

France Pibernik: *Med tradicijo in modernizmom* (intervju z Vitomilom Zupanom), Slovenska matica, Ljubljana 1978.

Dimitrij Rupel, *Teleks* 28. 11. 1980, št. 48.

Ifigenija Simonovič: *Vitomil, Vitomil – moški, ki me ni prizadel*, Zbornik *Interpretacije (Vitomil Zupan)*, ur. Aleš Berger, Nova revija, Ljubljana 1993.

Franc Šrimpf, *Večer* 14. 1. 1981, št. 9.

Tomo Virk: *Mati, Domovina, Bog?*, Literatura 1994, št. 34.

Tomo Virk: *Primer Handke*, Literatura 1994, št. 42.

Franc Zadavec: *Zavest o romanu in njegova prva oseba*, Literatura 1991, št. 13.

Aleksander Zorn, *Naši razgledi* 16. 1. 1981, št. 1.

Vitomil Zupan: *Sholion*, Založba Obzorja, Maribor 1973.

